

Rendhagyó könyv(tár)történet

Egy illusztrált Martin Boregk-kötet tanulságai

N. Kis Tímea

Ahogy az ünnepezt kolléga intett egy elhamarkodott következtetés után: nem elég látnunk, figyelniük is kell, hacsak nem akarjuk becsapni magunkat és remélt olvasóinkat a túlon túl nyilvánvaló ténszerúségek kritika nélküli elfogadásával. Pontosan ez jutott eszembe, amikor egy véletlennek – és a Google digitalizációs programjának – köszönhetően megpillantottam a cseh történész, Martin Boregk *Behmische Chronica* című, 1587-ben Wittenbergben kiadott kötetének¹ egy, a londoni British Libraryben őrzött példányát,² abban ugyanis közel kétszáz metszetet találtam. Habár az eredeti kiadványokat nem díszítették illusztrációk, ezt a példányt valamikor újrakötötték, kiegészítve a szövegrészletek tartalmát követő képekkel – könyvtáros legyen a talpán, aki minderről precíz leírást készít. Mint kiderült: a digitalizálás nem sikerült tökéletesen, a több mint ezer oldalasra duzzadt kötet két egységre bontva olvasható az interneten, az illusztrációk digitális állományai pedig részben összekeveredtek, részben hiányoznak. A metszetek pontos számáról és a kötet felépítéséről tehát azt követően nyerhettem pontos adatokat, hogy személyesen is megvizsgáltam azt.

A könyv provenienciáját illetően csupán annyi adat áll a rendelkezésünkre, hogy az 1813 és 1885 között került a British Museum könyvtárába, onnan pedig a British Library állományába.³ A kötetet azóta restaurálták, egyes lapjait japánpapírral erősítették meg, új kötet is kapott, ám szerencsére a régi, szerény kiképzésű bőr kötéstáblát is megőrizték, középmezőjében egy aranyozott

¹ BOREGK 1587; VD16 ZV 2271

² London, British Library, Rare Books & Music Department, jelzete: 1314.1.1.

³ *British Museum* 1885, 138.

supralibrosszal. Ennek pálmakoszorúval övezett, homokórákkal és koponyákkal díszített körívében egy ruhátlan, kezét egy koponyán nyugtató fiatalember látható, fölötte a könyvet újrakötető volt tulajdonos monogramjával: egy L és egy tükrözött L betű közé illesztett A betűvel. Azonosítást segítő, rangot jelölő attribútum azonban nem jelenik meg a supralibrosson, a tulajdonost tehát inkább a nemesi ranggal nem rendelkező, tanult világi értelmiségiek között érdemes keresni. (1. kép)

1. kép: A Martin Boregk-kötet supralibrossa

Az újrakötés technikai részletei

Az újrakötés során a szöveget tehát közel kétszáz metszettel egészítették ki, melyek közül harminchárom portré, tizenhat város- vagy várábrázolás, illetve egy magyar vonatkozású térkép. Legnagyobb részét különböző méretű portrék, veduták és térképek, de Kronenburg várának alaprajza,⁴ illetve egy vélhetően tézislap (pontosabban annak egy nyomólemeznyi csonka példánya)⁵ is megtalál-

⁴ BOREGK 1587, 592. Eredetileg megjelent: ZEILER 1649, 24–25.

⁵ Alsó részén csonka címer sisakdíszre látszik egy ágaskodó, koronás, kétfarkú oroszlánnal, mely a Cseh Királyság címerét idézi; az oroszlánt két tülök övezi.

ható közöttük, melyek zömmel egy-egy metszetsorozat tagjai, ritkábban önálló, egylapos aprónyomtatványok; ezeket a könyvkötő az eredeti kiadványokból kiemelve a Boregk-kötet lapjai közé fűzte. Ez az elrendezés esetlegesnek tűnhet, valójában azonban nem példa nélküli: észrevehetően a Matthäus Merian-féle *Topographia Germaniae*-sorozat köteteinek szerkesztési elvét követi, melyek számos későbbi topográfiai jellegű kiadvány alapjául szolgáltak: ezekben is különböző méretű, nagyságuk szerint csoportokba rendezett veduták, térképek, illetve váralaprajzok gazdagították a Martin Zeiler által írott szövegeket.

A kivitelezés módja egyértelművé teszi, hogy gondosan megtervezett és kivitelezett átalakításról beszélhetünk. A geográfiai vonatkozású metszeteket keretelés nélkül illesztették a kötet lapjai közé: ha nagyobb méretűek voltak, önálló lapként vagy lappárként, ha kisebbek, akkor pedig kettesével vagy hármasával kerültek egy oldalra úgy, hogy a könyvkötő üres papírokat illesztett a lapok közé, melyekbe a metszetek méretének megfelelő nyílásokat vágott körülbelül öt mm ráhagyással, ezekbe ragasztva a képeket.

A portréciklétbe helyezése más módon történt, a könyvkötő (és a megrendelő) ezekre kiemelt figyelmet fordított. Az arcképeket egy, a különböző méretű rézmetszetekhez jól illeszkedő, modulálható, külön e kötethez tervezett architekturális kereteléssel látta el, melybe minden metszetet el lehetett helyezni a legkisebbtől a legnagyobb méretig úgy, hogy a keret a portréval harmonikus egységbe kerüljön. A kötéstechika ebben az esetben is hasonló volt a kisebb méretű vedutákéhoz: a portrékat is ragasztással erősítették a keretelés lapjához, szintén a metszetek méretének megfelelő ablak kivágásával. A lapokat azelőtt kötötték a szöveg közé, hogy a metszeteket az ablakok helyére ragasztották volna, ezt jelzi, hogy esetenként a szöveg lenyomatot képezett a ragasztás mentén a lapok hátoldalán.⁶ A portrékra irányuló kiemelt figyelmet az is jelzi, hogy sokkal finomabb papírra nyomtatták a keretelést, mint amelyet a ragasztott veduták kötetbe illesztéséhez felhasználtak.

A metszeteket tartalmazó lapokat a bekötést követően tintával, jellemzően, de nem következetesen az utolsó szöveges oldalszámhoz igazítva sorszámozták, illetve egy, a kötet végéhez illesztett, kézzel írott, német nyelvű regiszterben fel is sorolták azokat. Az újrakötés során nem csupán a kronológiai, hanem az esztétikai kívánalmaknak is meg akart felelni a könyvkötő; az uralkodói portrék esetén például, ha azok egymással szemközti oldalpárra kerültek, az uralkodásuk dátumát figyelmen kívül hagyva felcserélte a személyeket, hogy azok egymás felé fordulva, befelé tekintsenek.⁷

⁶ I. Boleszláv, 51. sz.; I. Vencel, 45. sz.; Aba Sámuel, 74. sz.; Orseolo Péter, 75. sz.

⁷ BOREGK 1587, 16, 17, 188.

A nürnbergi kérdés

Tekintve, hogy a könyv provenienciájáról, illetve az újrakötetés időpontjáról nincs információ, a megoldáshoz az egyes metszetek kiadási helyének és időpontjának meghatározása vezetett közelebb, a Boregk-kötettel kapcsolatos munkálatok ugyanis kizárólag a legkésőbbi kiadású metszet megjelenése után kezdődhettek el.

E vizsgálatok során kiderült, hogy az egyes városokat, illetve nagyobb földrajzi egységeket bemutató egész vagy duplaoldalas rézmetszetek meghatározó része nürnbergi eredetű alkotás a XVII. század második felétől a végéig. Nürnberget a helyi művész, Lucas Schnitzer 1650 körül kiadott rézmetszetét felhasználva mutatták be,⁸ ahogy a Magyar Királyságot, Erdélyt a délvidéki területekkel együtt ábrázoló térképet is e településen jelentette meg Johann Hoffmann (1629–1698) 1686-ban.⁹ A Cseh Királyságot bemutató, szintén nürnbergi kiadású térkép datálható ezek közül a legkésőbbre: Johann Georg Mauritius Vogt (1669–1730) cisztercita szerzetes rajzolta, és Johann Zieger (1646–1706) jelentette meg Johann Alexander Böner metszésében 1700 körül *Bohemia in suas Partes Geograph. Distincta* címmel.¹⁰ A kisebb méretű, magyar vonatkozású vár- és városábrázolások nagyrészt szintén két nürnbergi kiadvány metszetillusztrációira, Erasmus Francisci *Annehmliche Merkwürdigkeiten derer an ober und unter der Donau gelegenen Königreiche* címmel 1685-ben,¹¹ illetve az erdélyi szász történetíró Georg Krekwitz *Totius Regni Hungariae ... descriptio* címmel szintén ebben az évben megjelent kötetére¹² vezethetők vissza.

Hogy a metszetek kiválasztása nem korlátozódott csupán nürnbergi kiadványokra, Bécs¹³ és Pozsony¹⁴ ábrázolása a jó példa: mindkettőt Augsburgban nyomtatták 1685-ben, ahogy a Johann Philipp Steudner-féle Róma-látképet is.¹⁵ Az is megfigyelhető, hogy a Matthäus Merian-féle frankfurti kiadású, grandió-

⁸ BOREGK 1587, 283.

⁹ BOREGK 1587, 413. *Hungaria, Transylvania, Wallachia, Moldavia, Croatia, Dalmatia, Bosnia, Servia et Thrachia*, in MÜLLER 1686, on.

¹⁰ SVATOŠ 1997.

¹¹ Például Tokaj városának, illetve várának ábrázolása (BOREGK 1587, 675.) Johann von Maurer metszésében megjelent: FRANCISCI 1685, 252.

¹² Például Várpalota és Veszprém (BOREGK 1587, 679.), illetve Győr és Gyula (BOREGK 1587, 682.), lásd: KREKWITZ, 1685, 1686,² 221, 601, 642, 878.

¹³ BOREGK 1587, 645. Jacob Koppmayer metszeteként *Der Statt Wien in Ostereich* címmel Johann Christoph Wagner *Delineatio Provinciarum Pannoniae* című kötetében jelent meg 1684-ben Augsburgban (WAGNER 1684, on.)

¹⁴ Presburg (BOREGK 1587, 303.): szintén Wagner 1684-es idézett kötetében jelent meg (WAGNER 1684, on.).

¹⁵ Roma (BOREGK 1587, 318.)

zus *Topographia Germaniae*-sorozat több kötetéből is emeltek át különböző méretű metszeteket a Boregk-könyvbe.¹⁶

Ugyanez a tendencia figyelhető meg a portrészorozatok esetén is. A kötetben található képmások döntő többségét kitevő cseh, lengyel és magyar uralkodói, illetve szász választófejedelmi portrék legnagyobbbrészt szintén nürnbergi kiadású rézmetszetek: a csehek és a magyarok esetén Johann Christoph Beer,¹⁷ a lengyelek esetén Johann Melesander,¹⁸ a szász választófejedelmek esetén Sigmund von Birken által¹⁹ írott könyvből emelték át azokat. E rendkívül népszerűvé váló, az uralkodói portrék mellett rövid, prózában írt életrajzokat tartalmazó német nyelvű köteteket a nürnbergi könyv- és műkereskedő Johann Hoffmann adta ki 1668 és 1785 között. A Hoffmann állandó munkatársának számító, jénai és altdorfi iskolázottságú Beer elsősorban történeti-földrajzi vonatkozású kötetek szerzőjeként ismert, de részt vett Szenci Molnár Albert szótára 1708-as nürnbergi kiadásának munkálataiban is.²⁰ A magyar és a cseh hercegek, valamint királyok életrajza mellett ő írta meg a francia,²¹ a spanyol,²² az angol,²³ az itáliai,²⁴ illetve az osztrák²⁵ uralkodók rövid életrajzát is, mindegyiket rézmetszetű portrékkal kiegészítve.

A huszita hadvezérek: Jan Žižka, illetve Procopius Rasmus (Andreas Prokop) képmása korábbi: Johann Conrad Klüpfel metszésében a *Hussiten Krieg* című kötetben jelentek meg 1624-ben Nürnbergben;²⁶ a többi portré, mint I. Vilmos orániai herceg, Rotterdami Erasmus vagy éppen II. Rudolf medaillonba

¹⁶ Melk (BOREGK 1587, 204.) és Wels (BOREGK 1587, 633.) vedutája a *Topographia provinciarum Austriacarum Austriae, Styriae, Carinthiae, Carniolae, Tyrolis* etc. című kötetből (1649), Königsutter am Elm pedig a *Topographia und Eigentliche Beschreibung Der Vornembsten Städte, Schlösser auch anderer Plätze und Örter in denen Hertzogthümer[n] Braunschweig und Lüneburg* (1654) című kötetből származik. Érdekesség, hogy Karinthia, Stírnia és Alsó-Ausztria térképe (BOREGK 1587, 226.) viszont nem a *Topographia provinciarum Austriacarum Austriae* című kötetből lett átemelve, az ugyanis Johann Baptist Suttinger közreműködésével készült. E térképet az augsburgi Bernhard Vogel (1683–1737) újrametszette és szignálta is, a Boregk-kötetbe ezt a verziót illesztették be.

¹⁷ BEER 1685; BEER 1683.

¹⁸ MELESANDER 1684.

¹⁹ BIRKEN 1677. Sigmund von Birkenhez fontos adalék, hogy ő fordította németre a *Mausoleum* szövegeit Nádasdy Ferenc 1662. évi megrendelésére (*Mausoleum* 2015, 315.)

²⁰ SZENCI MOLNÁR 1708. RMK I. 1749.

²¹ BEER 1668.

²² BEER 1678.

²³ BEER 1676.

²⁴ Ez esetben Beer fordítói feladatokat látott el. TESAURO, BEER 1686.

²⁵ BEER 1695.

²⁶ BOREGK 1587, 352, 378. Lásd: THEOBALD 1624, 228, 298. Zacharias THEOBALD, *Hussiten Krieg, darinnen begriffen, das Leben, die Lehr, der Todt M. Johannis Hussii...*, Nuremberg, Simon Halbmayer, 1624.

foglalt képmása, a XVII. század második felére datálható alkotás. A legkorábbi sorozat, melyre a későbbiekben részletesen kitérek, a XVI. század második felére datálható, végül a legkésőbb, a XVIII. század első harmadában jelent meg Lipcsében a huszita választott prágai püspök, Jan Rokycana mellképe Martin Bernigeroth (1670–1733) metszésében,²⁷ a Boreg-kötetbe illesztett metszetek tehát közel kétszáz évet ölelnek fel.

A *terminus post quem* ezáltal a *Bohemia in suas Partes Geograph. Distincta*-térkép, illetve a Martin Bernigeroth-féle, Jan Rokycanát ábrázoló rézmetszet kiadási dátumához igazodik, utóbbira 1690 és 1733 között került sor (pontos dátumát nem ismerjük, de a portrészorozat öt tagja 1710-ben már megjelent²⁸). A könyv újraköttetésére ennek megfelelően a XVIII. század első vagy középső harmadában kerülhetett sor, vélhetően német nyelvterületen, és tekintve a metszetek döntő többségének kiadási helyét, nagy biztonsággal Nürnberghez vagy a környékéhez köthetően. E tekintetben a XVIII. század középső harmadára datálható, a *Vanitas* szellemiségét és a pálmakoszorúval a szellemi kiválóságot egyaránt tükröző supralibros is a segítségünkre lehet, LAL betűkből álló monogrammal ugyanis csupán egy olyan Nürnberghez köthető személy azonosítható a XVIII. században, aki a tudós értelmiség világi tagja volt, és aki megengedhette magának, hogy e minőségében portrét készítsenek róla: ő pedig a hersbrucki születésű Albert Lorenz Lederer, aki az altdorfi egyetemen teológiát végzett 1705-ben,²⁹ majd tanítóként 1757-ben hunyt el a Nürnberg környéki Schwarzenbruckban, így a kötet tulajdonosa vélhetően ő volt.³⁰

A XVI. századi portrék

A harminchárom magyar vonatkozású portré közül harminc német nyelvű kép-aláírással kiegészített uralkodói arckép nem tartogat különösebb izgalmakat, azok ugyanis jól ismertek: Johann Azelt rézmetszeteinek, melyek a korábban említett *Der Hertzogen und Königen in Hungarn* című kötetben jelentek meg

²⁷ BOREGK 1587, 393.

²⁸ OKOLITSÁNYI 1710. Kiadói kolligátum. RMK III. 4721

²⁹ Értekezése nyomtatásban is megjelent: LEDERER 1705. Más kiadvány az ő szerzőségében nem ismert.

³⁰ Az érvet a Georg Wolfgang Panzer-féle *Verzeichnis von Nürnbergischen Portraitsen aus allen Ständen* című, 1790-ben kiadott kötet adataira alapozom, mely az addig megjelent nürnbergi személyekről készített metszetek leírását tartalmazza 276 oldalon keresztül, tehát reprezentatív mennyiségű adatból levont következtetésről van szó, ennek ellenére a megállapítás csupán megalapozott hipotézisként kezelendő. (PANZER 1790.)

1683-ban,³¹ előképe a Ferenczffy Lőrinc³² magyar királyi kancelláriai titkár által megrendelt metszetsorozat, melyet miután Nádasdy Ferenc a kiadatlan nyomólemezeket megszerezte Giovanni Bucellinitől, a pozsonyi jezsuita kollégium rektorától, Nürnbergben jelentette meg a *Mausoleumban* 1664-ben.³³ A másik három, a XVI. század második felére datálható magyar vonatkozású portré I. Mátyás királyt³⁴ (2. kép), a szigetvári hős Zrínyi Miklóst³⁵ (3. kép), illetve lengyel királyként Báthory Istvánt³⁶ (4. kép) ábrázolja; metszőjük azonos személy volt, akit ismeretlenek jegyeznek a hazai és nemzetközi közgyűjtemények.

³¹ BEER 1683; RÓZSA 1973, 74.

³² HOLL 1980.

³³ *Mausoleum* 1664. Hasonmás kiadása: Nádasdy 1991. Kiadástörténetéhez: RÓZSA 1973; VISKOLCZ 2007; FAJT, TÜSKÉS 2025.

³⁴ BOREGK 1587, 543. Mérete: 13,4x10,5 cm. BALOGH 1925, 257–258; BALOGH 1940, 490, 510. A Mátyás-metszet előképe a humanista Paolo Giovio nocerai püspök comói villájában kiállított, Andrea Mantegna által festett portré volt, mely napjainkra már csak másolatokból ismert; Balogh Jolán német művész alkotásaként a XVI. század második felére datálta. (BALOGH 1925, 257–258; BALOGH 1940, 451–456.) Ennek szűkebb kivágatú másolata Tobias Stimmer fametszeteként a comói *Musaeum* képtárát bemutató kiadványokban jelent meg: egy terjedelmesebb, a Giovio által 1546-ban metszetillusztrációk nélkül közreadott katalógus szövegrészleteit felhasználva dedicatoriat és az elogiumok mellett bővebb életrajzi adatokat is tartalmazó (GIOVIO 1577a), illetve egy, az utóbbit elhagyó, provinciálisabb metszetkerekítésű kötetben (GIOVIO 1577b); mindkettő 1577-ben jelent meg Bazelban, Pietro Perna kiadásában. Balogh Jolán úgy vélte: a Boregk-kötetben is látható Mátyás-metszet úgy készülhetett, hogy a német művész kiegészítette az eredeti profilarcot, és az uralkodó kezébe szegfűt adott, de a módosítások iránya valójában nem azonosítható: a Giovio-féle arcképgyűjtemény festett vagy metszett másolati példányai közül ugyanis számos éppen a redukció nyomait viseli magán, ahogy erre már Balogh Jolán is felhívta a figyelmet (BALOGH 1925, 250–252). Habár a *Elogia virorum literis illustrium* előszavát jegyző Pietro Perna, illetve a *Musaei Ioviani imagines artifice manu ad vivum expressæ* esetén a marburgi filológus, Theobald Müller is hangsúlyozta, hogy a Stimmer-metszetek a Comóban akkor még megtekinthető portrék másolásával készültek, egyértelmű, hogy a Perna-kötetek metszeteinek, illetve a Cosimo de' Medici által még Giovio életében megrendelt és Cristofano dell'Altissimo által elkészített 284 firenzei portrémásolatnak a készítése során több esetben módosítottak a képkivágaton, sőt a kompozíción is, hogy azok egységesebb megjelenésűek legyenek, az elogiumoknak (és Giovio elképzeléseinek) megfelelően elsősorban az arcokra irányítva a figyelmet. Andrea Doria genovai haditengerészeti parancsnok metszett portréjának közvetlen előzménye például az Agnolo Bronzino által öt Neptunuszként megfestett olajkép, melyen Doria a kezében háromágú szigonnyal, míg a Stimmer-metszeten evezőlapáttal jelenik meg. Hogy az egységésítés igénye nem csupán a Perna-féle kötetekben érhető tetten, a firenzei portrémásolatok esetén is megfigyelhető: a luccai condottierónak, Castruccio Castracanicának például Stimmer metszetén egy profilt forduló, páncélt viselő derékképe látható, mely vélhetően egy lovasportré kivágata, míg a Medici-gyűjteménybe került másolati példány mellkép, és egy, a páncéltaz helyett köpenyt viselő férfit ábrázol.

³⁵ BOREGK 1587, 684. App. M22. CENNERNÉ WILHEMB 1997, Kat. A8; a Zrínyi-ikonográfiáról részletesebben: G. ETÉNYI 2017, 227–230.

³⁶ BOREGK 1587, 689. App. M42, HOLLSTEIN 1986, 58.

2. kép: Hunyadi Mátyás

E három derékképhez a művész személyének azonossága okán további nyolc rézmetszet társítható a *Behmische Chronica* kiegészített kötetében, ezek I. Frigyes, I. Miksa és V. Károly német-római császárt, I. Móríc és János Frigyes szász választófejedelmet, a francia–lengyel uralkodó III. Henriket, Husz Jánost, illetve Juan Luis Vives-et ábrázolják.

E portrék közül a Husz Jánost ábrázoló kiemelt figyelmet érdemel, melynek előképe a Johann Agricola által írott *Wahrhaffte Bildnis etlicher gelarten Manner* című kötetben jelent meg 1562-ben,³⁷ a nürnbergi Erhard Schön fametszetét alapul véve – ugyanis e képmást, ahogy az Agricola-kötet többi portróját is, a szintén nürnbergi Balthasar Jenichen (1550 előtt–1621 előtt) is rézbe metszette 1565-ben.³⁸ Az ő portrészorozatának, mely a reformáció jelentős személyiségeit mutatja be, a Husz-arc képen kívül még 36 tétele ismert.³⁹ E sorozatnak a Borregk-kötet tizenegy metszetével megközelítőleg azonos méretű,⁴⁰ szignálatlan,

³⁷ AGRICOLA 1562a, B.

³⁸ HOLLSTEIN 1986, 76. Nr. 204.

³⁹ HOLLSTEIN 1986, 72.

⁴⁰ Méretük: 13x10,5 cm. HOLLSTEIN 1986, 80.

datálatlan variánsai, köztük a Boregk-kötetben látható Husz János-portré, valamikor a XVI. század második felében szintén elkészültek.⁴¹ Jenichen a szász választófejedelmek arcképét is rézbe metszette, mely egyes tételeinek szintén ismert a Boregk-féle tizenegy metszettel rokonítható verziója,⁴² ahogy ezektől független jeles uralkodókat, humanistákat és tudósokat ábrázoló példányai is.⁴³ A Boregk-kötet említett metszetei eredetileg tehát egy jóval több tételből álló sorozat részei voltak, amelyek későbbi számbavétele alapvető fontosságú a tizenegy arckép tágabb kontextusba helyezéséhez.

Balthasar Jenichen életútjáról meglehetősen hiányosak az információink. Virgil Solis tanítványaként, majd özvegyét 1564-ben feleségül véve dolgozott Nürnbergben az 1621 előtt bekövetkezett haláláig.⁴⁴ A metsző életműve mennyiségét tekintve jelentős,⁴⁵ kvalitását tekintve viszont rendkívül heterogén, ezért Georg Kaspar Nagler 1838-ban azt is felvetette, hogy a BI szignójú metszetek valójában két művész munkái lehetnek,⁴⁶ ezt azonban Andreas Andresen,⁴⁷ majd Ilse O'Dell-Franke⁴⁸ is cáfolta. E különbségeket talán egy népesebb műhely okozhatta, ahol a segédek munkájára is a mester szignója került.⁴⁹ Habár Jenichen életművében bibliai, allegorikus és ostromjelenetek is megtalálhatók, az életmű meghatározó részét a portrék teszik ki, melyek jellemzően mell- és derékképek; ezek rendszerint előképek után készültek különböző (jobbára kisebb) méretben uralkodókról, egyházi személyekről, tudósokról, illetve nürnbergi patríciusokról.⁵⁰ Jenichen egy adott személyről

⁴¹ HOLLSTEIN 1986, 80.

⁴² Frigyes, János és János Frigyes választófejedelem, illetve János Vilmos herceg, HOLLSTEIN 1986, 86.

⁴³ Például I. Frigyes dán király: ÖNB Bildarchiv und Graphiksammlung, POR 0034928; I. Frigyes brandenburgi választófejedelem: Wolfenbüttel, Herzog August Bibliothek, Inv.no. A25455; II. Henrik francia király: British Museum nr.1893,0411.41; V. Albert bajor herceg (a nyilvántartásban is Balthasar Jenichen műveként azonosítva): Amsterdam, Rijksmuseum RP-P-2016-758. Lásd még például Johann Sturm, Pietro Bembo, Willibald Pirckheimer és Jacob Milich portréit. HOLLSTEIN 1986, 80.

⁴⁴ HOLLSTEIN 1986, 9; O'DELL-FRANKE 1977, 23–25.

⁴⁵ A Hollstein-féle katalógus 327 metszetét sorolta fel. HOLLSTEIN 1986, 9–108.

⁴⁶ NAGLER 1838, 407.

⁴⁷ A kvalitásosabb metszeteket Bartholomäus Jamnitzer művének tartva, ő azonban már 1559-ben elhunyt. ANDRESEN 1872, 119.

⁴⁸ O'DELL-FRANKE 1977, 24.

⁴⁹ ANDRESEN 1872, 119–120.

⁵⁰ Az általa másolt metszetek között kortársaira, Hans Sebald Behamra és Jost Ammanra érdemes utalni; Johann Agricola portréköteteiben nagy számban találhatók meg a Jenichen-metszetek előképei, I. AGRICOLA 1562a; AGRICOLA 1562b, AGRICOLA 1563. Jenichen egyházi személyiségeket bemutató portrészorozatát pedig Tobias Stimmer, illetve Robert Boissard metszette újra.

több ugyanolyan vagy hasonló beállítású, de kivitelezését tekintve akár különböző kvalitású portrét is megjelentetett, mint az 1565-ben BI monogrammal kiadott két Erasmus Sarcerius-portré, melyek szintén azt sejtetik, hogy a műhelygyakorlatot váltották sikeresen pénzre olyan népszerű témájú metszetek esetén, amelyeket huzamosabb ideig és nagy példányszámban lehetett árusítani.

A Boregk-kötetbe illesztett portrékat dinamikus profilozással, de a technikai tudás végességével (például a karok rövidülésének, a testrészek egymáshoz viszonyított arányának esetlegességével) készítették el, és mindegyiket latin nyelvű, metszett feliratokkal látták el, melyek az ábrázolt nevét, illetve titulását tartalmazzák – V. Károly portréja esetén hibásan, mivel az egyik V betűnek a tükörképe szerepel a kép alatt.⁵¹ A metszőnek magyar vonatkozású arcképei közül eddig egy egész alakos portréja ismert, mely szintén a szigeti Zrínyi Miklóst ábrázolja;⁵² a nevezett Báthory István-portrét pedig Jenichen alkotásaként már Wilhelm Eduard Drugulin is leírta 1860-ban, igen ritkának jellemezve azt.⁵³ Ezek alapján tehát megalapozottan valószínűsíthető, hogy e tizenegy arckép metszője Balthasar Jenichen vagy az ő műhelye volt.

További kérdésként merül fel, hogy a Boregk-krónika újraköttetése során a XVI. század második felében megjelent metszeteket használták fel, vagy a nyomólemezek újbóli használatba vételével nyomtatták ki azokat már a művész halálát követően. Vélhetően az utóbbi történt, ugyanis a beragasztott tizenegy metszet egyikének sem sérült (gyűrött, szakadt vagy pizskolódott) a felülete vagy a széle. Azonban az is megfigyelhető, hogy a levonatok készítésekor a rézlemezek többsége már sérült volt, az I. Frigyeszt ábrázoló metszeten például függőleges, az I. Mátyás királyt bemutató képen pedig vízszintes karcolásnyomok találhatók, melyeket a szakszerűtlen tárolás okozott. Mivel ez a közgyűjteményekben őrzött további példányok esetén is megfigyelhető, biztosra vehető, hogy a nyomólemezeket csak a metsző halála után kezdték el használni. Ismert, hogy özvegye 1621-ben adta el Jenichen összesen körülbelül 67 kg súlyú nyomólemezeit Paul II. Behaim von Schwarzenbach helyi szenátor-kereskedőnek, ezt követően azok további sorsa ismeretlen.⁵⁴

A tanulság ebből az esetből, hogy a könyveket – különösen amennyiben a használatnak egyedi lenyomatai azonosíthatók benne – valóban nem szabad

⁵¹ Ez a hiba több Jenichen-metszeten is megfigyelhető, például Joachim Camerarius vagy Philipp Wagner portréja esetén.

⁵² HOLLSTEIN 1986, 68.

⁵³ DRUGULIN 1860, 335. Nr. 20214.

⁵⁴ „1 Ctr. 20 Pfd. umb 50 Fl. kumbt das Pfundt umb 25 kr,” tehát egy center (bécsi mázsa, kb. 56 kg) és 20 Pfund (bécsi font, kb. 11 kg) értékben. ANDRESEN 1872, 118.; SCHMIDT 1881, 766.

függetleníteni az olvasóiktól, ez esetben pedig kifejezetten a tulajdonosától. E kiegészített Boregk-kötet azért is izgalmas, mivel úgy lehet rá tekinteni, mint egy XVIII. századi világi értelmiségi magángyűjteményének (könyvtárának és metszetgyűjteményének) képekkel készített jegyzékére. Ez nélküli ugyan a jegyzékszerű összeírások egzakt adatait, melyek az olvasmánytörténeti kutatások elsődleges forrásainak tekinthetők, de a metszetek számbavételével legalább részleteiben így is rekonstruálható, milyen történeti-földrajzi vonatkozású kiadványokkal vagy legalább azokról való pontos ismeretekkel, olvasottsággal rendelkezett az egykori tulajdonos. Ez természetesen továbbra sem magyarázza, miért kellett a vizsgálat során azonosított kötetek példányait megcsonkítani, hogy ennyire gazdagon díszíthessenek velük egyetlen kiadványt, de ennek a rejtélynek a megoldásához még ez a hevenyészett könyvtörténeti kutatás is kevésnek bizonyul.

3. kép: Zrínyi Miklós, a szigetvári hős

Hivatkozott irodalom

ÖNB = Österreichische Nationalbibliothek

- AGRICOLA 1562a – AGRICOLA, Johann, *Warhaffte Bildnis etlicher gelarten Menner, durch welche Gott aus unaussprechlicher Gnaden, die reine Lehr des heiligen Evangelii, nötige Sprachen und andere löbliche und nütze Künste, zu dieser letzten zeit der Welt, widerumb erwecket*, Wittenberg, Gabriel Schnellboltz, 1562.
- AGRICOLA 1562b – AGRICOLA, Johann, *Warhaffte Bildnis etlicher Hochlöblicher Fürsten vnd Herren, welche zu der zeit, da die heilige Göttliche Schrift, so durch Menschen satzung vertunckelt gewesen, Durch Gottes gnaden wider an Tag komen ist, Regieret vnd gelebet haben*, Wittenberg, Gabriel Schnellboltz, 1562.
- AGRICOLA 1563 – AGRICOLA, Johann, *Illustrissimorum Ducum Saxoniae praestantium sapientia, virtute et rerum fortiter ac utiliter gestarum gloria heroum vivae effigies ab A. 842–1563*, Wittenberg, Gabriel Schnellboltz, 1563.
- ANDRESEN 1872 – ANDRESEN, Andreas, *Balthasar Jenichen = Der deutsche peintre-graveur: oder, die deutschen Maler als Kupferstecher nach ihrem leben und ihren werken, Zweiter Band*, Leipzig, Alexander Danz, 1872, 118–203.
- BALOGH 1925 – BALOGH Jolán, *Mantegna magyar vonatkozású portréi = Századok*, 59(1925/7–8), 234–263.
- BALOGH 1940 – BALOGH Jolán, *Mátyás király arcképei = Mátyás király emlékönyv, I. köt.*, szerk. Lukinich Imre, Bp., Franklin, 1940, 435–548.
- BEER 1668 – [BEER, Johann Christoph], *Der Könige in Franckreich Leben, Regierung und Absterben, Aus bewehrten Frantzösischen Geschicht-Schreibern übersetzt Und sambt ihren Bildnüßen nach Boissevins Conterfäten ans Licht gegeben*, Nuremberg, Johann Hoffmann, 1668.
- BEER 1676 – [BEER, Johann Christoph], *Kurtzer Entwurff dess Lebens der Könige in Engelland, von der Zeit an, als die Sachsen und Angeln sich derselben Insul bemächtiget, biss auf die jetzige Regierung*, Nuremberg, Johann Hoffmann, 1676.
- BEER 1678 – [BEER, Johann Christoph], *Der Könige in Hispanien Leben, Regierung und Absterben, Von dem ersten König Athanarico an, biß auf den itzt-regierenden König Carln den II.*, Nuremberg, Johann Hoffmann, 1678.
- BEER 1683 – [BEER, Johann Christoph], *Der Hertzogen und Königen in Hungarn Leben, Regierung und Absterben. Von dem ersten Herzogen Keve an, biß auf den iztregirenden König Leopold den I.*, Nuremberg, Johann Hoffmann, Christian Sigmund Froberger, 1683.

- BEER 1685 – [BEER, Johann Christoph], *Der Hertzogen und Königen in Böhmen Leben, Regierung und Absterben*, Nuremberg, Johann Hoffmann, 1685.
- BEER 1695 – [BEER, Johann Christoph], *Der durchleuchtigsten Erz-Herzogen zu Österreich Leben, Regierung und Groß-Thaten*, Nürnberg, Martin Endter, 1695.
- BIRKEN 1677 – BIRKEN, Sigmund von, *Chur- und fürstlicher sächsischer Helden-Saal*, Nuremberg, Johann Hoffmann, Christoph Gerhard, 1677.
- BOREGK 1587 – BOREGK, Martin, *Behmische Chronica, darinnen ordentliche, wahrhafte, eigentliche und richtige Beschreibung des ... Königreichs Böhmen Ankunft, Namen, Herkommen ... zusammengetragen und verfasst*, Wittenberg, Zacharias Krafft, 1587.
- British Museum* 1885 – *British Museum, Catalogue of Printed Books*, London, William Clowes and Sons, 1885.
- CENNERNÉ WILHEMB 1997 – CENNERNÉ WILHEMB Gizella, *A Zrínyi-család ikonográfiája*, Bp., Balassi, 1997.
- DRUGULIN 1860 – DRUGULIN, Wilhelm Eduard, *Allgemeiner Portrait-Katalog, Erster Theil*, Leipzig, 1860.
- FAJT, TÜSKÉS 2025 – FAJT, Anita, TÜSKÉS, Gábor, *Geschichtsfiktion, Patriotismus und Selbstrepräsentation in Sigmund von Birken's Mausoleum der Ungarischen Könige (1664) = Lyriker – Übersetzer – Korrespondent Neue Studien zu Sigmund von Birken (1626-1681)*, Hg. von Wilhelm Kühlmann, Hartmut Laufhütte, Passau, Ralph Schuster Verlag, 2025, 289–346.
- FRANCISCI 1685 – FRANCISCI, Erasmus, *Annehmliche Merkwürdigkeiten derer an ober und unter der Donau gelegenen Königreiche*, Nuremberg, Johann Hoffmann, 1685.
- G. ETÉNYI 2017 – G. ETÉNYI Nóra, *Toposztól a hírértékig, A várháborúk eseményei korabeli német nyomtatványokban = Studia Agriensia*, 35(2017), 207–241.
- GIOVIO 1577a – GIOVIO, Paolo, *Elogia virorum literis illustrium*, Basileae, Pietro Perna, 1577.
- GIOVIO 1577b – GIOVIO, Paolo, *Musæi Ioviani imagines artifice manu ad vivum expressæ. Non minore industria Theobaldi Mulleri Marpurgensis musis illustratæ*, Basileae, Pietro Perna, 1577.
- HOLL 1980 – HOLL Béla, *Ferenczffy Lőrinc, Egy magyar könyvkiadó a XVII. században*, Bp., Magyar Helikon, 1980.
- HOLLSTEIN 1986 – HOLLSTEIN, Friedrich Wilhelm Heinrich, *Hollstein's German Engravings, Etchings and Woodcuts 1400–1700, Vol. XV B. Balthasar Jenichen to David Kandel*, Blaricum, A.L.van Gendt B.V., 1986.
- KREKWITZ 1686 – KREKWITZ, Georg, *Totius Regni Hungariae... descriptio*, Frankfurt am Main, Nuremberg, Leonard Loschge, Johann Philipp Andreas, 1685.

- LEDERER 1705 – LEDERER, Albert Lorenz, *Divaricationes Novatorias, Ob Neglectam Scriptvræ Panarmoniam circa triplex Bibliothecæ Theologicæ repositorium admissas, emendandi studio subinnuent, notabunt ac perstringent Altdorfi[i] d. 4. Febr. MDCCV Præses Christophorus Sonntag, SS. Th. D. ejusdemq[ue] primarius & Græcæ Lingvæ Professor, Ecclesiæ Antistes & h.t. Facultatis suæ Decanus, & Respondens Albertus Lavrentius Lederer, Hersprucco-Noricus, Altdorfii, J.G. Kohlesius, 1705.*
- Mausoleum 1664 – *Mausoleum Potentissimorum Gloriosissimorum Regni Apostolici Regum et Primorum militantis Ungariæ ducum, Norimbergæ, Michael & Johann Endter, 1664.*
- Mausoleum 1991 – *Mausoleum potentissimorum ac gloriosissimorum Regni Apostolici regum et primorum militantis Ungariæ ducum. Nürnberg, 1664., facs. kiad., közzéteszi Köszeghy Péter, kísérótanulmány Rózsa György, Bp., Akadémiai, 1991 (Bibliotheca Hungarica Antiqua, 24).*
- MELESANDER 1684 – MELESANDER, Johann, *Schau-Platz polnischer Tapfferkeit oder der...polnischen Könige und Fürsten, Nuremberg, Christian Sigmund Froberg, Johann Hoffmann, 1684.*
- MÜLLER 1686 – MÜLLER, Johann Ulrich, *Pannoniens Kriegs- und Friedens-Begebniüsse, Nürnberg, Johann Hoffmann, 1686.*
- NAGLER 1838 – NAGLER, Georg Kaspar, *Neues allgemeines Künstler-Lexicon, Sechter Band, München, E. A. Fleischmann, 1838.*
- O'DELL-FRANKE 1977 – O'DELL-FRANKE, Ilse, *Kupferstiche und Radierungen aus der Werkstatt Virgil Solis, Wiesbaden, Steiner, 1977.*
- OKOLITSÁNYI 1710 – OKOLITSÁNYI Pál, *Historia diplomatica de statu religionis evangelicæ in Hungaria in tres periodos distincta, [Frankfurt am Main], s. typ., 1710.*
- PANZER 1790 – PANZER, Georg Wolfgang, *Verzeichnis von Nürnbergischen Portraitsen aus allen Ständen, Nürnberg, gedruckt mit Bielingschen Schriften, 1790.*
- RÓZSA 1973 – RÓZSA György, *Magyar történetábrázolás a XVII. században, Bp., Akadémiai, 1973.*
- SCHMIDT 1881 – SCHMIDT, Wilhelm, *Balthasar Jenichen = Allgemeine Deutsche Biographie 13, Leipzig, Duncker und Humblot, 1881, 766–767.*
- SVATOŠ 1997 – SVATOŠ, Martin, *P. Mauritius Vogt OCist, ein Böhmischer Patriot und Gelehrter der Barockzeit aus Francken = Jahrbuch für fränkische Landesforschung, 57(1997), 163–180.*
- SZENCI MOLNÁR 1708 – SZENCI MOLNÁR Albert, *Dictionarium quadrilingue Latino-Ungarico-Graeco-Germanicum: innumeris vocibus, phrasibus, formulis loquendi, et proverbiis ... indiceque Graeco et Germanico ... dua-*

bus partibus distinctum ... autoribus Alberto Molnar Szenciensi et Johanne Christophoro Beer, Noribergae, Martin Endter, 1708.

TESAURO, BEER 1686 – [TESAURO, Emanuele, BEER, Johann Christoph], *Der Könige in Italien Leben Regierung Thaten und Absterben: Das auf 700. Jahr berechnete Reich der Gothen und Langobarden, Dann Auch derer übrigen aus andern Nationen erwehlten Regenten von Alarico an biß auf Ardoinum und Henricum II.*, Nürnberg, Johann Hoffmann, Johann Burchard Mylius, 1686.

THEOBALD 1624 – THEOBALD, Zacharias, *Hussiten Krieg, darinnen begriffen, das Leben, die Lehr, der Todt M. Johannis Hussii...*, Nuremberg, Simon Halbmayer, 1624.

VISKOLCZ 2007 – VISKOLCZ, Noémi, *Ungarische Königsbilder in Nürnberg im 17. Jahrhundert. Ein Rechtsstreit über die Königsbilder des „Mausoleum“ = Ungarn-Jahrbuch*, 28(2005–2007), 361–368.

WAGNER 1684 – WAGNER, Johann Christoph, *Delineatio provinciarum Pannoniae et Imperii Turcici in Oriente*, Augspurg, Jacob Koppmayer, 1684.

ZEILER 1649 – ZEILER, Martin, *Topographia provinciarum austriacarum Austriae, Styriae, Carinthiae, Carniolae, Tyrolis*, Franckfurt am Mayn, Matthäus Merian, 1649.

4. kép: Báthory István lengyel király